

Paus Hadrianus VI volgens Caspar Burman

door Gerard Weel

Opzet en Bronnen van "Hadrianus VI. sive Analecta Historica de Hadriano Sexto Trajectino, papa romano. Collegit, edidit, et notas adjecit Casparus Burmannus. Trajecti ad Rhenum, apud Jacobum à Poolsum, MDCCXXVII." alsmede de eigen bijdrage van de auteur zoals die blijkt uit de aantekeningen.

VOORWOORD

In de eerste helft van de zestiende eeuw is er tussen twee Medici-pausen in (Leo X 1513-1521, de verkwister, en Clemens VII 1523-1534, de politieke zwakkeling) een Nederlandse paus geweest die uit Utrecht afkomstig was: Adrianus de Zesde, geboren als Adriaen Boeyensz. en opgevoed in de spiritualiteit van de Moderne Devotie. Hij is de enige niet-Italiaanse paus geweest na de Middeleeuwen, op de tegenwoordige paus na die van Poolse afkomst is. In Utrecht was men indertijd zeer trots op deze stadsgenoot, maar na de protestantisering nam men uiteraard afstand van hem. Tot in het begin van de achttiende eeuw de toenmalige burgemeester aldaar, Caspar Burman, van zijn liberale en wetenschappelijke instelling wilde getuigen en tevens van zijn plaatselijke trots door een bronnenboek met eigen aantekeningen over zijn beroemde plaatsgenoot uit te geven. Uiteraard in een keurige perkamenten band en in puik drukwerk zoals dat paste in de stijlgevoeligheid van de regententijd en van de deftige familie Burman.

Het boek is een van de weinige uitgaven over Adriaan VI die van protestantse zijde zijn uitgegaan. Meestal werd er over deze figuur -tot in onze dagen- alleen door katholieken geschreven. Bij al deze -ook wel kritische- publicaties is het boek van Burman een interessante uitzondering, niet alleen omdat het uit protestantse achtergrond afkomstig is, maar ook omdat het een boeiend voorbeeld is van de mentaliteit die er in het begin van de achttiende eeuw heerste in de liberaal-intellectuele kringen van ons land.

De opzet van deze scriptie heb ik te danken aan mijn voormalige VU-hoogleraar Prof. Dr. J. van den Berg die mij in de zestiger jaren van de vorige eeuw voor het doctoraal tentamen Vaderlandse Kerkgeschiedenis het boek van Burman liet verwerken. Ik was toen bibliothecaris van het College Hageveld in Heemstede waar een exemplaar van het boek aanwezig was. Dat ik dit werkstuk nu in gecorrigeerde en uitgewerkte vorm presenteer, heeft te maken met de verwachting dat er binnenkort een nieuwe paus gekozen zal worden en het intussen gewoonte is geworden bij zo'n gelegenheid opnieuw aandacht te besteden aan de eigenaardige figuur van Adrianus de Zesde, de enige Nederlandse paus..

Hoorn, oktober 2004

Gerard Weel

Karel als adolescent omringd door zijn hof, door Henri Leys (1863)

INHOUD

VOORWOORD	2
INHOUD	3
INLEIDING.....	4
I Het Leven en de Tijd van Adriaan van Utrecht	6
II De Tijd, het Leven en het Werk van Caspar Burman	13
III "Hadrianus VI. sive Analecta Historica etc."	15
A De Opbouw van het Werk.....	15
B De beoordeling van Adriaan door Burman zoals blijkt uit zijn redactie van de bronnen en de aantekeningen.....	25
NABESCHOUWING	27
LITERATUUR	28

PAUS ADRIAAN VI

naar een gravure van Daniel Hopper

INLEIDING

Zowel door neerlandici als door historici is het cultuurwetenschappelijk werk van de achttiende eeuw in Nederland vóór de Romantiek nog te weinig onderzocht. De verklaring hiervan ligt niet zozeer in een gebrek aan belangstelling -het gemis wordt alom gevoeld- maar veeleer in de overdadigheid van het materiaal. "Want", aldus Dr. Gerard Knuvelder (Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde, 's -Hertogenbosch 1958, deel II, blz. 345), "al is het voorwerp bij uitstek van de letterkunde in de achttiende eeuw 'de mens', in deze tijd trekken speciaal zijn rechten, zijn samenlevingsvormen en al wat daar aan sociale en politieke beschouwingen mee samenhangt de aandacht." Knuvelder spreekt zelfs van de verzamelwoede en de hang naar curiosa die de achttiende-eeuwers kenmerkten (op.cit. blz. 348). De sfeer van het "multa" -ook indien ten dienste gesteld van het "multum"- doet ons het materiaal ervaren als een mer-à-boire.

Een boek als dat van Burman is wel een product van die verzamelwoede. Maar niet alleen dáárvan. Het voorwerp bij uitstek is de mens, zegt Knuvelder, en inderdaad: het zoeken naar wie Adriaan van Utrecht eigenlijk was en hoe hij als mens en als personage beoordeeld moet worden, is toch de blijvende spanning vanwaaruit Burman zijn boek componeerde.

Trouwens: niet alleen de persoon van Adriaan maar ook de tijd en de cultureel-politieke ruimte waarin hij moest leven, boeit de samensteller van het boek en ons met hem. De overgang van de middeleeuwse cultuur naar die van het humanisme en de Renaissance interesseerde hem als de verklaring van hoe het allemaal zo gelopen was. En ons des te meer als we de parallellen zien met de overgang van cultuur die wij in onze tijd beleven. Nieuwe landen en werelden, nieuwe verhoudingen en verantwoordelijkheden worden en werden "ontdekt", nieuwe, haast universele communicatiemedia waardoor verspreiding van nieuws en ideeën plotseling veel intenser mogelijk wordt en werd (er loopt een lijn van de boekdrukkunst naar de automatisering, de televisie en de computer) begeleid(d)en een nieuwe leefwereld-in-aantocht. Het cultiveren van de eigen persoonlijkheid en het presenteren van een eigen overtuiging zetten aan tot polarisatie en radicalisering op politiek en wetenschappelijk gebied.

Burman zal waarschijnlijk de wereld van Adriaan als wezenlijk verschillend van de zijne hebben ervaren en zijn boek als vanuit deskundig, zij het chauvinistisch scheidrechttersstandpunt hebben samengesteld, wij kunnen ons in de wereld van de enige Nederladse paus inleven om ook iets van onze eigen wereld te herkennen en beter te begrijpen. Mede dankzij Burman.

Deze scriptie is als volgt opgebouwd: na het voorwoord, de inhoudsopgave en deze inleiding geven de eerste twee hoofdstukken een overzicht van het leven en de tijd van Adrianus de Zesde en van de tijd, het leven en het gedrukte werk van Casparus Burmannus. Adrianus wordt het uitvoerigst behandeld opdat de lezer voldoende geïnformeerd zij over het onderwerp van het boek en hij vandaaruit beter de eigenaardigheid van het werk waar het ons om gaat, kan aanvoelen. Het gaat ons uiteindelijk niet om Burman op zich maar om zijn 'andere' kijk op de Nederlandse paus. Want mijn bedoeling is, zoals uit de titel van deze bijdrage blijkt, zijn werk te analyseren in verband met de bedoelingen van de samensteller. Dit gebeurt in het derde hoofdstuk: eerst (IIIa) wordt het boek geanalyseerd naar de opbouw, daarna (IIIb) volgt een poging om de eigen doelstelling en benadering van Burmannus te identificeren vooral aan de hand van de annotationes. Na een korte nabeschuiving volgt nog een literatuuropgave.

gravure van Wandelaar tegenover de titelpagina van Burmans boek

I Het Leven en de Tijd van Adriaan van Utrecht

Adriaan (of Adriaen, de spelling stond toen nog niet vast) Florenszoon, vaak bijgenaamd Boeyensz. naar zijn vaders vader, werd geboren op 2 maart 1459 in de Brandsteeg te Utrecht. Prof. Post heeft -na vele anderen- de familiegegevens zo exact mogelijk onderzocht (R. R. Post: "Adriaan Florenszoon, Familie, Opleiding" in: Dancwerc, Opstellen aangeboden aan D. Th. Enklaar, Groningen 1959) en kwam tot de conclusie dat zijn moeder inderdaad Geertruid heette. Maar hij bestrijdt de ook bij Burman voorkomende mening dat haar achternaam "Dedel" was of dat Adriaan langs vaders kant verwant was aan de in Utrecht bekende familie Dedel. Burman geeft er een uitgebreide stamboom bij (ingeplakt tussen blz. 2 en 3) maar in een bijgaande noot (3, blz. 2-4) spreekt hij toch ook zijn twijfel erover uit. Misschien kon hij zo de familie Dedel te vriend en zijn wetenschappelijk niveau in ere houden! Adriaans vader was "naupegus", houtbewerker of scheepstimmerman, en reeds gestorven in of vóór 1469. In Utrecht waren toen al veel scholen voor kinderen, waarvan de kwaliteit waarschijnlijk leed onder de kwantiteit, en Post veronderstelt dan ook dat Adriaan al op vijfjarige leeftijd naar een betere school in Zwolle ging. Men heeft wel beweerd dat hij ook in Deventer en Delft is schoolgegaan, maar volgens Post is het eerste slechts een "fama" en het tweede onjuist omdat de Broeders van het Gemeene Leven daar slechts een convict hadden, waar geen intern onderwijs mocht worden gegeven. En alle getuigenissen stemmen erin overeen dat Adriaan aan die Broeders werd toevertrouwd. Zo was ook zijn levensstijl. Op de 'schrijfschool' in Utrecht ging het om lezen, schrijven en zingen, op de 'stadsschool' in Zwolle om Latijn en enig Grieks (=grammatica), logica (=dialectica) en wel- sprekendheid, muziek en katechese (=rhetorica). Het zogenaamde Trivium. Zo'n opleiding heette een 'studium particulare'. Daarna moest men nog twee jaar, voor men ergens theologie ging studeren om geestelijke te worden, zoals Erasmus dat gedaan heeft. Maar men kon ook meteen naar de universiteit voor het "studium generale" dat "de artes" betrof, en studeerde daarna af óf in medicijnen óf in een of beide rechten óf in theologie.

Op zeventienjarige leeftijd werd Adriaan te Leuven geïmmatriculeerd: 1 juni 1476. Het eerste half jaar gebruikte hij om zijn Latijn en zijn logica af te sluiten ('determinatio'). Tot februari 1479 studeerde hij voor het baccalaureaat (meer logica en natuurfilosofie), waarmee hij zijn artes-studie afsloot en de meesterstitel mocht voeren. Hij was toen negentien jaar en primus van zijn groep. Hij woonde in het convict 't Vercken waar hij ook zijn verdere theologie-studie volbracht. De meeste lessen volgde hij in het H. Geestcollege terwijl hij intussen in eigen huis optrad als docent in de artes voor zijn beginnende medebewoners.

Vóór 30 juni 1490 moet hij priester gewijd zijn. Verder zijn de gegevens schaars maar hij sloot zijn theologie-studie af in 1491. Normaalgenomen had zo'n student vijf jaar nodig gehad om baccalaureus cursor te zijn -men volgde dan veel colleges van anderen- en drie jaar om te werken als baccalaureus sententiarius en biblicus door het boek der Sententiën van Petrus Lombardus en enkele bijbelboeken te becommentariëren. Na deze acht jaar was men baccalaureus formatus en ging men zich voorbereiden op het licentiaat in de theologie waarvoor vier jaren stonden. Die tijd gebruikte men om allerlei kwesties te bestuderen en te becommentariëren. Adriaan deed op 1 augustus 1490 licentiaatsexamen en doctoreerde op 8 juni 1491 waarmee hij zijn opleiding afsloot. Zie voor dit gedeelte van zijn curriculum: R. R. Post in Arch. voor de Gesch. van de Kath. Kerk in Ned., III (1961) blz.121-161.

Intussen had Mr. Adriaen allerlei eervolle en/of winstgevende functies verworven: 1488: lid van de senaat van de faculteit der Artes; waarschijnlijk begin 1490: hoogleraar theologie; vóór 30 juni 1490: kanunnik van de St. Pieterskerk in Leuven. Tussen 1490 en 1515 gaf hij colleges in de theologie en in die jaren overkwam hem het volgende: rector van de universiteit 1493-1494 en 1502-1503; lid van het hof van appèl: 1496, 1497-1498 (dus een dubbeljaar) en 1500; deken van de theologische faculteit: meermalen, b.v. 1493; vice-kanselier en deken van de St. Pieter: vanaf 1497. In 1507 kreeg hij de uiterst eervolle functie van opvoeder en raadsman aan het Leuvense hof van Karel van Oostenrijk, de toekomstige keizer. Zijn werk aan de universiteit zal hij daardoor wel enigszins hebben moeten inperken.

Verder was hij al vóór 30 juni 1490 cappelanius primarius van het Groot Begijnhof, vermoedelijk met enkele zielzorgelijke verplichtingen. In 1492 werd hij pastoor van Goeree of Goedereede in Zeeland (sommigen zeggen: van Brouwershaven), een formele, maar betaalde functie en in diezelfde tijd vicaris van de St. Pieter van Utrecht, in 1504 kanunnik van de Utrechtse Dom, in 1511 kanunnik en thesaurier van de Utrechtse Mariakerk. In 1512 kreeg hij van de paus dispensatie om dit alles te combineren. Daarna werd hij in 1513 nog proost van de St. Salvatorkerk te Utrecht, in 1513 tevens deken van het kapittel van Anderlecht en proost van de kerk van Maubeuge. Zie voor deze beneficies het artikel van R. R. Post in het genoemde tijdschriftnummer blz. 341-351.

Beladen met deze titels, die niet altijd met werkzaamheden maar meestal wel met inkomsten gepaard gingen (zodat hij voor zichzelf een prachtig renteniershuis in Utrecht kon laten bouwen), ging hij in 1515 in opdracht van Karel V naar Spanje waar hem nog meer lasten (en aanmerkelijk minder lusten) wachtten. In 1516 werd hij bisschop van Tortosa, maar in zijn hart verlangde hij naar Utrecht terug te keren. Het geplande renteniershuis kwam er wel, op de plaats van het oude bisschopshuis dat hij had laten afbreken, daar waar de Kromme Nieuwe Gracht en Achter de Sint Pieter samenkomen. Het werd een prachtige woning in rode bakstenen, later "Paushuize" genoemd en in het begin van de negentiende eeuw "L'Hotel de la Reine". Het staat er nog. Maar Adriaan is er nooit binnen geweest.

paushuize in Utrecht

Als Leuvense wetenschapper heeft Adriaan van Utrecht de volgende geschriften uitgegeven of laten uitgeven:

I Quaestiones quotlibeticae XII (1515)

beschouwingen over zesendertig verschillende lastige onderwerpen, gegroepeerd in elf clusters (één ontbreekt -over de simonie- waarvan alleen de titel wordt vermeld) van één hoofdthema en meestal twee bijthema's. Ze zijn zo eigenaardig gestructureerd omdat ze de uitlopers zijn van de methode der oude openbare universiteitsdisputen. Ze gaan hoofdzakelijk over kwesties van moraal: de ergernis, de gehoorzaamheid aan de overheid, de eucharistie, de vrijwilligheid bij het zondigen, de belasting, de houding tegenover het bevel van een mens, de vrijwillige doodzonde, het gebed voor velen, de simonie (ontbreekt), de omkoopbare rechter, de laster, het boeten voor strafampen. Meestal wordt slechts een bijkomstig aspect van het thema behandeld. Het werk is gemaakt tussen 1488 en 1515 en uitgegeven bij de universiteitsdrukkerij van Leuven in 1515.

- II Quaestiones in quartum Sententiarum librum (1516)
meer een weerslag van Adriaans colleges, geschreven tussen 1499 en 1509 en buiten Adriaans medeweten uitgegeven bij Badius in Parijs. Dit boek bevat capita selecta van Adriaans theologie, gepresenteerd bij de behandeling van het vierde boek der Sententiën van Petrus Lombardus, dat over de sacramenten gaat. Het behandelt de doop (dogmatisch interessant is de uiteenzetting over de sufficiëntie van de fides formata), het vormsel (met een bekend geworden excurs over de niet-onfeilbaarheid van de paus), de eucharistie, de biecht en het huwelijk.
Het werk is dus uitgegeven bij Badius in Parijs in 1516.
- III Commentarius sive Expositiones in Proverbia Salomonis, cap.I-XIII, 6, ongedrukt
bewaard in een groot-Adriaan-manuscript op het Groot Seminarie van Mechelen, deels als proefschrift gebruikt in 1491, deels geschreven in 1499.
- IV a: Responsa ad consultationes
b: Sermones
Het eerste werkje betreft praktische adviezen in geestelijke en maatschappelijke zaken en het tweede geeft enkele preken van Adriaan gehouden bij verschillende gelegenheden.
Deze teksten zijn uitgegeven door E. H. J. Reusens in: Syntagma Doctrinae Theologicae Adriani Sexti, Lovanii 1862.
- V Orationes Theologicae
Dit zijn hoofdzakelijk aulae doctorales, toespraakjes bij examens.
Ook deze teksten zijn opgenomen in het boek van Reusens.
- Later, in Spanje, schreef Adriaan nog:
- VI a: Sermo paraeneticus in computum hominis christiani agonizantis
b: Sermo de pertuso sacco, sive de superbia
Dit zijn preken over resp. de voorbereiding op het sterven en over de opgeblazenheid van de hoogmoedige.
Ze zijn uitgegeven bij Michaël van Hoogstraaten in Antwerpen in 1520.
Er wordt beweerd dat hij als kardinaal ook een leerboek Latijn (schrijven en spreken) heeft geschreven onder de auteursnaam Hadrianus Cardinalis.
- Als paus had hij de hand in:
- VII Regulae, Ordinationes en Constitutiones Cancellariae Apostolicae
Ook deze zijn uitgegeven bij van Hoogstraaten in 1522.
- VIII Professio fidei et pollicitationes Adriani VI
Deze teksten zijn niet uitgegeven maar worden genoemd bij Burman, pag.351.
- IX Litterae et Breves Adriani Sexti
Deze zijn merendeels uitgegeven door M. Gachard in: Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, Bruxelles, Gand et Leipzig 1859. Ook bij Burman, pag. 441-499.

Een samenvatting van Adriaans werken kan men vinden in het genoemde boek van Reusens.

In Leuven, waar hij Erasmus onder zijn gehoor heeft gehad, heeft Adriaan in de strijd om het humanisme de bonae litterae niet zonder meer gepropageerd, hij was b.v. fel anti-Reuchlin, de Duitse humanist die zeer ver ging in het voorrang geven aan het kabbalistische

Hebreeuws boven het patristische Grieks en Latijn en die daarom veroordeeld werd. Maar hij legde als theoloog de modernisering van de artes geen haarbreedte in de weg, wat wel blijkt uit zijn uitnodiging aan Erasmus om professor in Leuven te worden, waarschijnlijk in de artes-faculteit. Ook heeft hij zich -zelfs nog van Spanje uit- ingezet voor de totstandkoming van het Collegium Trilingue Buslidanum in 1517. Het Pauscollege te Leuven heeft hij laten bouwen. Het is mogelijk dat Adriaan na 1511 regelmatig in Mechelen vertoefde aan het hof, misschien woonde hij daar zelfs. Maar van daar en van Spanje uit hield hij nog lange tijd contact met Leuven.

Karel als kind op een schilderij van 1879

Vanaf 1507 had Adriaan op verzoek van Margaretha van Savoye, de dochter van Maximiliaan, steeds meer zijn krachten ingezet voor de vaderloze Karel van Oostenrijk, haar neef. In 1515 kreeg hij de opdracht naar Spanje te gaan om daar de opvolging van Karel te verzekeren als Ferdinand van Aragon, die een voorkeur had voor Karels broer Ferdinand, zou overlijden. Adriaan is in Leuven altijd in herinnering gebleven, ook door het door Jan van Scorel gemaakte portret dat zich nog steeds bevindt in het Pauscollege aldaar waarvan Adriaan de stichter is.

Het is voor de latere historici moeilijk gebleken een op voldoende bronnen-onderzoek gebaseerd overzicht te geven van wat er zich vooral op politiek terrein in de Spaanse periode van Adriaans leven heeft afgespeeld. Voor deze fase in zijn leven kan men nog het beste het boek van Else Hocks raadplegen: *Der letzte Deutsche* (sic!) *Papst Adrian VI*, uitgegeven in Freiburg im Breisgau in 1939. Het nog niet verschenen boek van Prof. Nissen zal waarschijnlijk over deze periode nieuwe gegevens verschaffen.

Ferdinand, de koning van Aragon, overleed in 1516 en kardinaal Ximenes de Cisneros, die het koningschap van Kastilië waarnam voor Johanna de Waanzinnige, de moeder van Karel van Oostenrijk, in 1517. Adriaan was inmiddels waarnemend koning voor Karel geworden, tot diens komst tegen het einde van 1517 en toen Karel, tot keizer gekozen in 1519, in 1520 naar Duitsland vertrok, werd hij benoemd tot onderkoning van Spanje. Karel had in 1517 Willem van Croy, heer van Chièvres, en enkele andere weinig bescheiden niet-Spanjaarden meegebracht om ze posten en privileges te geven, wat in Spanje een anti-stemming opwekte. Willem van Croy jr., een neef van de heer van Chièvres, bijvoorbeeld werd bisschop van Toledo. De Spaanse steden wilden meer zelfstandigheid, zoals onder Ximenes, en vormden een opstandige bond: de Santa Jura (1520-1522). Ze noemden zich

“comuneros” en stonden onder leiding van Juan de Padilla en zijn vrouw. Adriaan bracht troepen op de been, vooral tegen Segovia, om de opstand neer te slaan, maar moest zelf een keer uit gevangenschap in Valladolid vluchten en kreeg zijn gezag pas terug met behulp van de anti-Franse (Frankrijk steunde de steden) Grandes en twee door Karel benoemde helpers, een Connétable en een Admiraal waardoor de slag bij Villalar werd gewonnen.

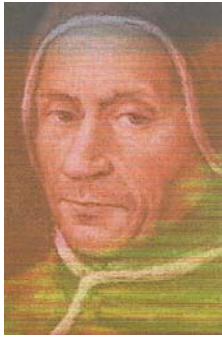
Adriaan had in Spanje intussen op gezag van paus Leo X de volgende titels en functies gekregen: 1516 bisschop van Tortosa, kardinaal sinds 1 juli 1517, inquisiteur van Aragon en Navarra in 1517 en in 1518 tevens groot-inquisiteur van Kastilië en Leon. Zijn vriend en latere secretaris Dirk van Heeze werd president van het seminarie van Tortosa. In 1520 kwam in Alcalá de Complutense polyglotte bijbel uit met een door de paus goedgekeurde tekst in Hebreeuws, Grieks en Latijn met lexicon en grammatica. Adriaan werd echter volledig in beslag genomen door de politieke moeilijkheden. Als theoloog en als priester moet hij het een verlossing gevonden hebben toen op 25 januari 1522 het bericht kwam dat hij op 9 januari tot paus was gekozen. De officiële bevestiging ervan kwam nog weer twee weken later.

Adriaan was toen bijna 63 jaar maar schijnt geen moment getwijfeld te hebben of hij de uitverkiezing zou aannemen. Hij voorzag kennelijk niet wat hem te wachten stond.

detail van Adriaans grafmonument

Leo X, Adrianus' voorganger op de pauselijke troon die stierf op bijna 46-jarige leeftijd, was een Medici-paus, zoon van Lorenzo II Magnifico, en dus mondain, levenslustig en partijdig. Adriaan was een buitenlander, zoon van de Moderne Devotie, niet uitbundig van karakter (“morosus” was zijn epitheton, “gemelijk”) en strict onpartijdig, ofschoon zijn verleden hem in dit opzicht verdacht maakte. Hij werd door de negenendertig conclaaf-kardinalen na tien stemmingen gekozen als noodoplossing toen het conflict tussen de Spaansgezinde en de op Frankrijk geörienteerde kiesgerechtigden onoplosbaar scheen. Hij was een compromis: zijn leeftijd (achteraf terecht werd hij als tussenpaus gezien) en zijn onwereldse karakter maakten hem voor het kiescollege aanvaardbaar. Hij bleef nog een aantal maanden in Spanje, verzekerde zich via brieven alvast van het vertrouwen van de meeste kardinalen, van Hendrik VIII, van Frans I en van keizer Karel - mede door vooruitlopend op het protocol zijn “fiat” reeds in Spanje te openbaren - en reisde met ongeveer vierduizend man (volgelingen, medereizigers en militaire beschermers) in zijn gezelschap in een vloot van ongeveer vijftig schepen over zee langs de kust naar Rome, bij gelegenheid de kustbewoners aansporend tot een hoogstaander leven. Pas 31 augustus 1522 vond de kroning plaats in de St. Pieter. Van de meeste kardinalen had hij nog wel wat later mogen komen, maar er was veel nieuwsgierig volk op de been toen hij door de stad naar de nog niet geheel voltooide nieuwe kerk boven het graf van de apostel Petrus trok.

Adriaan

Karel

Erasmus

Luther

Paus (H)adrianus VI zag zich gesteld voor een drievoudige taak: de vrede tussen de christenvorsten Karel van Spanje - Duitsland en Frans I van Frankrijk, de terugdringing van de Turkse Moslims die reeds Belgrado veroverd hadden, Rhodos bedreigden en uiteindelijk veroverden en zouden oprukken naar Wenen en last but not least het in de Moederkerk houden van Luther en zijn aanhang. Dit laatste probeerde hij door kritiek op beide partijen. Hij leefde zelf uiterst sober en trad streng op tegen de wereldse praktijken van de curie. Hij zond in november 1522 de bisschop van Teramo, Francesco Chiericati, met brieven, een breve en een indringende en schuldbelijdende Instructie naar de Rijksdag van Neurenberg die op 1 september was bijeengeroepen en op 22 november werd geopend, zonder dat zij (Adriaan en Chiericati) overigens de diepte van Luthers theologie die inmiddels in politiek vaarwater was gekomen, bevroeden. Hier wreekte zich Adriaans geestelijk verleden: het ging niet om moraal maar om dogmatiek: hij moest niet zozeer optreden vanuit de moderne devotie (dat ook) maar vanuit de bijbelse kritiek op de scholastiek. Hij dacht de zaak te kunnen redden met het doorvoeren van het Edict van Worms en met de "reformatio in capite" in Rome. Daarom nodigde hij tot tweemaal toe Erasmus uit naar Rome te komen. Maar deze voelde zich nog bij het een noch bij het ander direct verantwoordelijk en reageerde alleen schriftelijk met een suggestie voor een soort concilie en een adviesraad van algemeen gerespecteerde en deskundige mannen uit heel Europa (niet te veel!) waar de paus niet op in is gegaan. In Neurenberg waren de partijbelangen van vorsten en theologen niet meer terug te dringen. Luther werd niet definitief in de rijksban gedaan zoals Adrianus had gewild.

In het conflict tussen Karel V en Frans I heeft Adrianus steeds een onpartijdige en vredestichtende houding aangenomen, maar toen zijn vertrouweling, kardinaal Soderini, bleek te heulen met de Franse koning (diens brieven werden onderschept door de anti-Franse kardinalen) moest de paus de verhoudingen zijns inziens wel recht trekken door Soderini gevangen te zetten en op 3 augustus 1523 toe te treden tot een defensieve Liga die (zonder Frans I) de Turken zou gaan bestrijden. Want die hadden in december 1522 Rhodos veroverd.

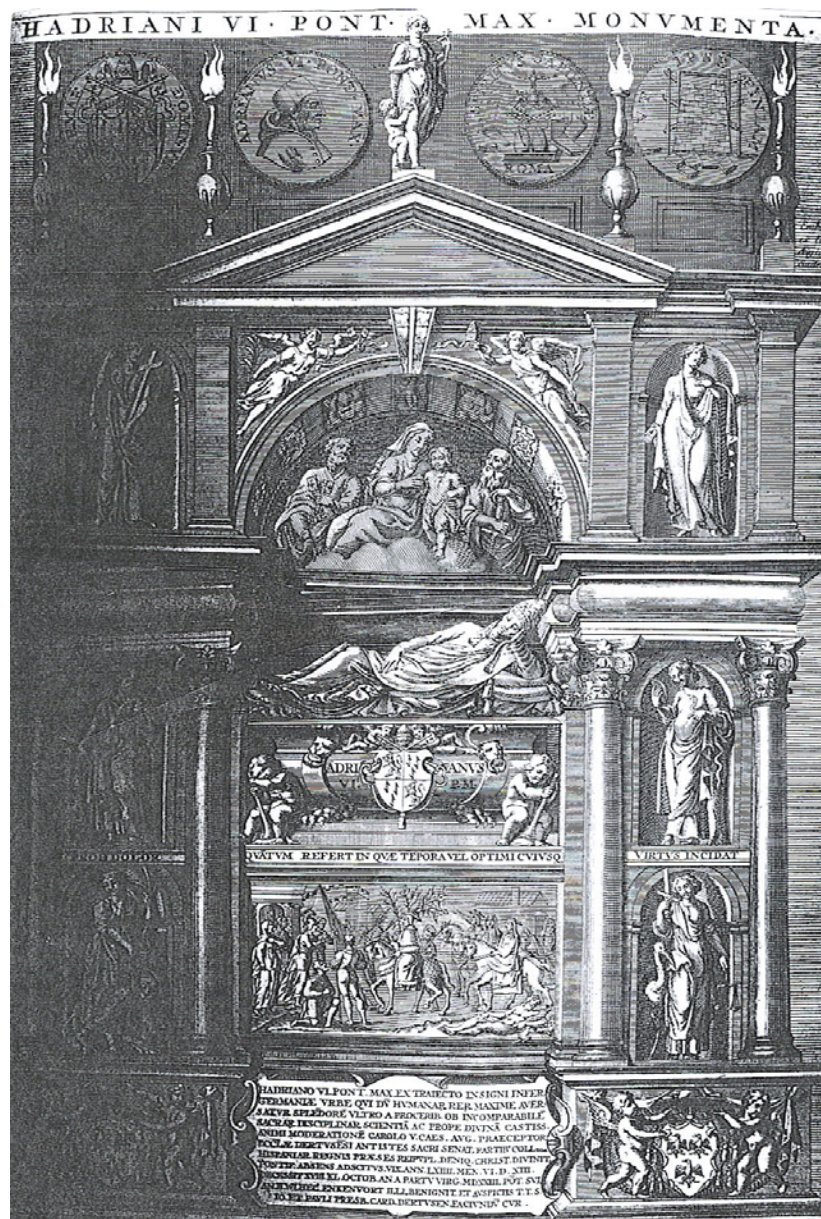
Inmiddels had Adrianus ook brieven en gezanten gezonden naar de kerken in Zwitserland, Scandinavië, Polen en Hongarije in verband met de reformatie. Met de bedoeling de ban van Luther en het edict van Worms te effectueren. Maar zonder veel resultaat. Men had daar niet veel vertrouwen in Adriaans onpartijdigheid: reeds in Leuven had hij zich fundamenteel anti-Luther verklaard. Hij zag hem als een lastpost en beseftte niet de diepgang van diens theologie. Wel verweet hij prelaten, curieleden en andere geestelijken hun wangedrag en hij bestreed hun praktijken met krasse maatregelen, maar verder stond hij bekend als niet erg doortastend: men gaf hem in Rome de bijnaam "Papa Videbimus" (paus "we zullen zien") omdat hij zoveel uitstelde. Maar dit kan natuurlijk ook als voorzichtigheid worden gezien. Hij heeft slechts twee geestelijken heilig verklaard: aartsbisschop Antoninus van Florence en bisschop Benno van Misnië.

De plechtige bekrachtiging van de Liga op 5 augustus 1523 was voor de Romeinen een triomfdag, voor de paus zelf het begin van zijn einde. Hij werd ziek - de pest heerste in Rome - en hield nog enkele weken het bed zonder veel kans op herstel. Toen zijn sterven zich aankondigde, drukte hij nog één kardinaalsbenoeming door (de enige van zijn pontificaat): die van Willem van Enckevoirt die hem een trouwe vriend was geweest en gebleven van zijn jeugd af aan en die hem ook in Rome als datarius had gediend. Paus

(H)adrianus VI, Adriaan Boeyensz. van Utrecht, stierf op vierenzestigjarige leeftijd op 14 september 1523 om 14 uur.

Voor de jaren van Adriaans pausschap kan met verder raadplegen: L. von Pastor: Geschichte der Päpste, IV, 2, blz.25-157 (Freiburg im Breisgau 1907), C. von Höfler: Papst Adrian VI, Wien 1880 en A. F. Christoffels: Paus Adriaan VI, Leiden 1871. En het nog te verschijnen boek van prof. Peter Nissen!

Na een voorlopige begrafenis in de Andreaskapel onder de St. Pieter tussen de graftombes van twee Pius-pausen ("impius inter pios" zeiden zijn tegenstanders!) - de lijkrede werd gehouden door Koenraad Vegerius - werd Adrianus' lichaam op 11 augustus 1523 door kardinaal van Enckevoirt plechtig bijgezet in het indrukwekkende grafmonument van Baldassare Thomaso Peruzzi van Siena in de Duits-Nederlandse Santa Maria dell'Anima- kerk achter het Piazza Novona in Rome. Giulio de' Medici, onwettige zoon van de vermoorde Giuliano en als zodanig neef van Leo X, was hem opgevolgd als paus Clemens VII. Pas in oktober 1978 (na 455 jaar) durfde men het aan weer een niet-Italiaan tot paus te kiezen. Deze keer een Pool. En wie staat ons binnenkort te wachten?

Het Latijnse opschrift (een citaat van Tacitus): "Proh dolor quantum refert in quae tempora vel optimi cuiusque virtus incidat" luidt in vertaling: Ach, hoe droevig is het dat het zoveel uitmaakt in welke tijdsomstandigheden de inzet van zelfs de begaafdste mens terechtkomt.

II De Tijd, het Leven en het Werk van Caspar Burman

Caspar Burman leefde ongeveer evenveel jaren ná de tachtigjarige oorlog die in 1648 te Munster werd besloten, als vóór de Franse Revolutie die aan het einde van de achttiende eeuw uitbrak en die ook in ons land tot een ander staatsbestel leidde. Hij leefde van 1696 tot 1755. In een “rustige” tussentijd dus. De achttiende eeuw was -althans in de eerste helft ervan- een tijd van bijkomen van het verleden: de vrijheidsstrijd en de gouden eeuw, en een broedperiode naar de toekomst: het uitbreken van allerlei opstandjes en crisisverschijnselen die uiteindelijk zouden leiden tot de grote omwentelingen van rond het jaar 1800. Internationaal ging het steeds meer om de overmacht tussen Engeland en Frankrijk en kwam de Republiek aan de zijlijn te staan. Engeland verzette zich tegen annexatie van de Zuidelijke Nederlanden, zodat die onder Oostenrijks bewind kwamen, door een barrièretracataat van de Republiek gescheiden sinds de Vrede van Utrecht in 1713. Daarmee kwam er een einde aan het anti-Franse bondgenootschap en werd het zelfs bondgenootschap van de Franse cultuur na te bootsen zoals bijvoorbeeld blijkt uit de verdere realisering van paleis 't Loo, een nagemaakt klein Versailles. De “regenten”, d.w.z. de rijke nazaten van de ondernemende families uit de gouden eeuw die zichzelf de leidinggevende posities toebedeelden, waren de oorlog moe en wilden zekerheid en veiligheid zonder te veel militaire onkosten. De hegemonie in Europa ging op economisch gebied daarmee naar Engeland, terwijl Frankrijk op cultureel terrein de toon zette.

Het Utrechtse stadhuis, waar in 1712 de vrede van Utrecht werd gesloten.

De familie Burman was zo'n regentenfamilie. Caspars betovergrootvader was (waarschijnlijk) Herman Burman in het Duitse Frankenland, zijn overgrootvader Pieter kwam daarvandaan en was in 1577 geboren in Frankental in de omgeving van Keulen. Hij werd dominee, eerst in Leiden, later in Emmerik, en was gehuwd met Josina Balde. Hij stierf in 1630. Hun zoon Frans, geboren in Leiden in 1628, werd ook dominee en in 1662 professor in de theologie in Utrecht, in 1671 in de kerkgeschiedenis. Hij huwde met Maria Heidanus en kreeg drie zoons en een dochter. Hij stierf in 1679. Van zijn zoons werden er twee hoogleraar: Pieter en Frans. De laatste, geboren in Utrecht in 1671 en dominee en professor aldaar, huwde met Elisabeth Thierens bij wie hij negen kinderen kreeg, onder wie: JOHAN (Jan) in 1708, later botanicus in Amsterdam, hoogleraar en gehuwd met Adriana van Buuren, wiens zoon Nicolaas Laurens (geboren te Amsterdam in 1734) in 1769 zijn vader opvolgde als hoogleraar botanie, huwde met Anna Maria Verkolje in 1770 bij wie hij veel kinderen kreeg, en stierf in 1793, verder: FRANS in eveneens 1708, die in 1743 hoogleraar theologie en kerkgeschiedenis werd in Utrecht, nadat hij eerst dominee was geweest in Katwijk en Nijmegen en die stierf in Wassenaar in 1793, daarnaast PIETER die in 1713 als jongste werd geboren en zich junior of secundus liet noemen om zich te onderscheiden van zijn beroemde oom (die volgt hierna) en die hoogleraar en bibliothecaris werd in Franeker, Utrecht en Amsterdam, huwde met Maria Elizabeth van der Streng met wie hij in 1755 of 1756 een zoon

Frans kreeg die zich aan de Latijnse dichtkunst wijdde. Deze Pieter stierf te Amsterdam in 1778 en gaf veel van de teksten uit van zijn beroemde oom Pieter. Naast de genoemden had hij o.a. een broer die ABRAHAM heette, van wie weinig bekend is.

Maar de beroemdste van de Burman-familie was de andere en oudste zoon van de eerste Frans: Pieter, de grote rechtsgeleerde. Geboren in Utrecht in 1668 nam hij enige afstand van de dominees van zijn familie en van dominees in het algemeen en werd na zijn rechtenstudie filoloog. Hij werd magistraat en hoogleraar in Utrecht in 1696 en in Leiden in 1715. In 1725 werd hij bibliothecaris van de universiteit aldaar. Tevens was hij actief in de advocatuur en in het belastingadviseurschap. Hij maakte vele wetenschappelijke reizen en stierf in 1741. Hij was gehuwd met Eva Clotterbooke en kreeg tien kinderen van wie er maar twee een wat langer leven beschoren was: FRANS, die in 1694 te Leiden werd geboren, het tot de militaire rang van kolonel bracht en in 1724 tot vroedschapsraadslid in Utrecht. Hij stierf aldaar kort na 1761. En CASPAR naar wie in deze scriptie onze aandacht bijzonder uitgaat vanwege zijn boek over Hadrians VI. Deze spreekt in zijn werk vaak over zijn beroemde vader (b.v. Hadrianus VI, praefatio: tweede, negende en veertiende pagina, blz.2 noot, blz.20 noot, blz.63 noot, blz.133 noot, blz.232 noot etc.), hij geeft hem verscheidene epitheta, zoals "venerandus" en "optimus", en laat duidelijk uitkomen dat zijn vader hem bij dit boek geholpen heeft.

Caspar Burman werd geboren op 12 april 1696 te Utrecht en huwde op 8 september 1716 met Anna Maria de la Bassecour, bij wie hij vier langer levende kinderen kreeg, twee zoons en twee dochters. De oudste, Jacob Fabricius, werd raadsheer in het hof van Brabant. Caspar was deskundig in de Vaderlandse Geschiedenis en werd in 1724 vroedschapslid en wat later schepen en burgemeester van zijn vaderstad Utrecht waar hij de geschiedenis van bestudeerde en waarvan hij vooral de beroemdheden door zijn geschriften in ere heeft willen houden. Ook werd hij Statenlid van Utrecht en lid van de Staten Generaal. We herkennen in deze gegevens de hechte verbintenis tussen het recht, de theologie en de filologie, de geschiedenis en het bestuur die de naam van een achttiende-eeuwse familie zeer ten goede kwam, nog afgezien van de huwelijken met vrouwen van Franse afkomst en met adellijke namen, de relaties met het leger en de woonplaatsen Leiden, Utrecht en Amsterdam. Hijzelf stierf te Kamerijk op 22 augustus 1755, zijn vrouw overleefde hem tot 10 januari 1771. Hij is een prachtig voorbeeld van een achttiende-eeuwse persoonlijkheid: afkomst, leefmilieu, ontwikkeling, karakter, carrière, image: ze laten niets te wensen over. Hij was gereformeerd in de oude betekenis van het woord maar niet eenkennig zoals vooral uit zijn pausboek blijkt.

Deze Burman (ook hij, de chauvinist, bezweek voor de classicistische mode door zich "Casparus Burmannus" te noemen, maar een Latijnse naam en een hoofdzakelijk Latijns boek was natuurlijk ook geschikter t. b. v. een internationale verspreiding) heeft drie boekwerken op zijn naam staan: Hadrianus VI, waarover hierna, 1727; Trajectum Eruditum 1738 (biografiën van vooraanstaande Utrechtenaren) en de "Utrechtsche Jaarboeken van de vijftiende eeuw", in drie delen, 1750-1754. Uit alles blijkt dat hij Utrechenaar was op het chauvinistische af: hieruit is ook zijn bemoeienis met Adriaan Florensz. uit Utrecht te verklaren.

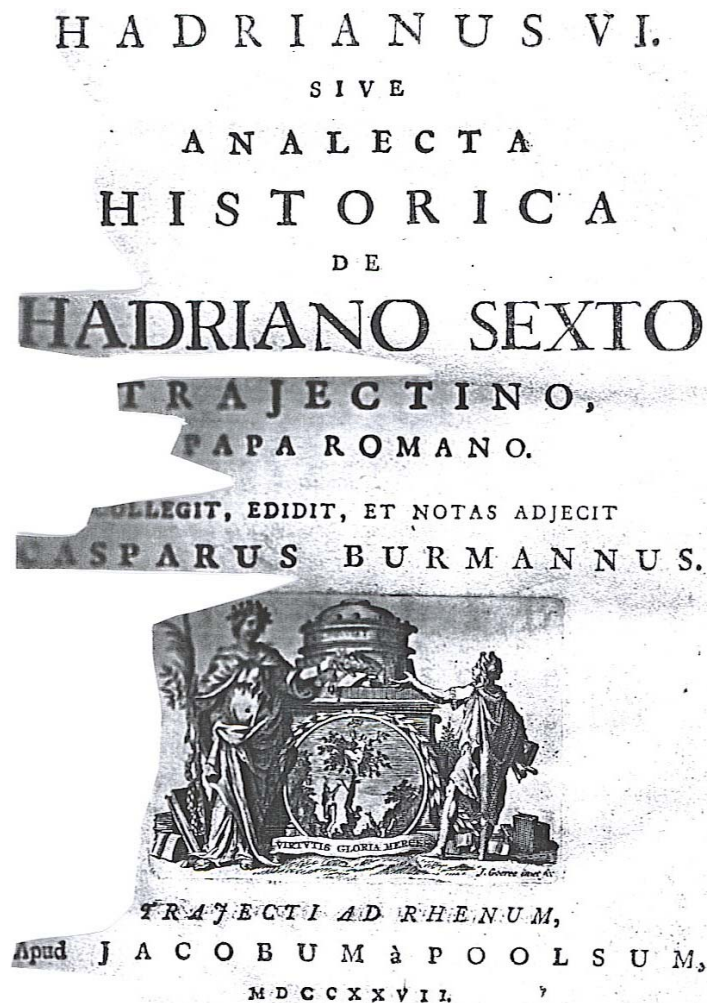

portret van een 18de eeuw:
Johan Burman, botanicus, neef van Caspar

Adriaans geboortehuis

III “Hadrianus VI. sive Analecta Historica etc.”

A De Opbouw van het Werk

Het boek is maar één keer uitgegeven, maar die ene keer werden dan ook kosten noch moeiten gespaard. De zware band heeft in de rug een verkorte titel: “Hadrianus Sextus Burmanni” en een siervignet op de voor- en achterkant: een bloemenmotief met een leeg ovaal erin uitgespaard (zie de afbeelding na de slotbeschouwing van deze scriptie) .

Tegenover de titelpagina -Post wijst op het eigenaardige “Trajectino” i. p. v. “Ultrajectino” of “Trajectensi”, maar trof dat ook aan bij A. Bucelius en A. Matthaeus (Dancwerk, pag. 235)- bevindt zich een paginagrote gravure van Wandelaar (linksonder: “J. Wandelaar inv. ac fecit”) waarop men Adrianus VI ziet tronen. Twee engeltjes met kleine lansen en een lauwerkroon omgeven boven de paus een sierschild met “SPQR”: “Senatus PopulusQue Romanus”. Linksboven zit vaag de figuur van vermoedelijk de wijsheidsgodin Minerva, met wereldbol, scepter en helm. Rechts in het midden staat naast een engel met omlauwerd hoofd en twee tafelen een bisschop met staf, mijter, bijl, fascies en een schild met kruis erop. Links daarvan kan men misschien een ridderspoor onderscheiden. Adriaan draagt de tiara, de cappa magna en de sleutels van Petrus. Onder zijn voeten staat op de

troonscabel: “Analecta Historica de Hadriano Sexto P. R. (‘Papa’ of ‘Pontifice’ Romano) met vaag daaronder ‘E Minima (re) Maxima’ (= Uit iets kleins komt het grote”, van klein tot groot) en enkele personen uit een stoet. Deze stoet doet enigszins denken aan de stoet die op het grafmonument van Adriaan staat afgebeeld: de welkomststoet die hem van Ostia naar Rome begeleidde. Aan de voet van de troon liggen enkele boeken en brieven, met daarnaast: ‘Trajecti ad Rhenum apud J. V. Poolsum MDCCXXVII’. De rechterhand van Adriaan rust op de linkerschouder van een staande figuur die kennelijk de jonge Karel V voorstelt: hij draagt ridderharnas, koningsmantel, rijksappel, fasces en familiewapen op zijn rug, gulden vlies en kroon. Het is bepaald niet een goed gelijkend portret: de befaamde verlengde kin van de andere Karelporettren ontbreekt. De linkerhand van de paus rust zegenend op de hoed en het hoofd van een kardinaal, volgens Else Hocks en haast alle anderen die de plaat bekeken hebben Willem van Enckevoirt, met kardinaalsmantel en –hoed, diepgebogen. Hier herkent men, volgens Hocks, het Imperium en het Sacerdotium naast elkaar zoals Cusanus het heeft gezien en beschreven.

Op de titelpagina zelf bevindt zich tussen “Burmennus.” en “Trajecti” een kleinere afbeelding met rechts onder: “J. Goeree inv et fec ‘ (invenit et fecit)”. Hierboven ziet men tussen twee figuren met boeken en over een rond monument met in het midden een afbeelding van een godin die lauweren plukt uit een boom, terwijl de drie eronderstaanden juichen. Erboven staat: “Temp. Virt.” (Templum Virtutis?) en eronder: ‘Virtutis Gloria Merces’ (Eer is de oogst van de inspanning). Kennelijk een embleem van de uitgever. Zie de weergave op de eerste pagina van deze scriptie.

De nummering van de bladzijden begint pas na de nu volgende Dedicatio, tot daar zijn de pagina’s slechts gekenmerkt met cijfers en asterisken. Eerst volgt een aparte bladzijde voor de kennelijk belangrijke opdrachtstekst: ‘Viris nobilissimis, amplissimis et gravissimis, Isaac Ubinq, et Johanni Petro A Mansvelt, J. U. D. (=juris utriusque doctori(bus)), urbis Trajectinae consulibus, ceterisque nobilissimis et amplissimis ejusdem urbis senatoribus collegis honoratissimis. S. P. D (=salutem plurimam dicit -wenst alle heil-). Casparus Burmannus.’

Met bovenstaande sierletter Q begint direct na de genoemde opdrachtsbladzijde de hier bijbehorende Dedicatio, zonder noten, tien en een halve pagina lang. De inhoud ervan luidt, kort samengevat, aldus: “Utrecht heeft veel grootheden voortgebracht op staatkundig en literair gebied. Toch is daar door Utrechters weinig over geschreven, misschien omdat de herinnering wel via anderen levend zou worden gehouden. Maar de schrijver dezes wil het voorbeeld van anderen volgen en de persoon van Hadrianus eervol presenteren (“illustrare”, 2de pag. van de Dedicatio), ook al is bewijsvoering moeilijk en ontbreken hem veel gegevens. In Adriaan gingen eruditie en vroomheid samen, wat ook van invloed was op zijn politieke taak. Van geringe afkomst zijnde, kwam hij tot het hoogste. De Italianen (-het Latijn kent geen lidwoord!-) vonden hem een barbaar omdat hij niet ambitieus was, maar niet ten onrechte werd hij met ‘sanctissime’ aangesproken. Er zijn wel meer pausen geweest van lage komaf, maar deze werden nooit met minder ambitie paus. Hij wilde de kerk verbeteren, de staten tot vrede brengen en de Turken verdrijven. Hij kende geen pronkzucht of hebzucht, alles moest ten bate zijn van de mensen. De Italiaanse schrijvers liegen als ze zeggen dat hij als oude man en paus wulps was (‘Veneri consecrasse’, pag. 6 van de Dedicatio); hoe kan dat zijn als hij daarvoor altijd zo zedig door het leven ging? Hij bracht verzoening tussen Ferdinand de Katholieke en Karel van Oostenrijk, vrede onder de

Spanjaarden –die hem, n.b. een buitenlander, wel mochten- en Navarra terug onder Karel. Wel was hij toegewijd aan de Roomse bijgelovigheden en fel anti-Luther, zodat veel Nederlanders dit boek wel niet zo graag zullen lezen nu ze “ad meliora sacra” zijn overgegaan (cfr. “puriora sacra”, 4de pag. van de Praefatio), maar voor Adriaan moet een uitzondering gemaakt worden bij de veroordeling want ook hij vond dat de clerus afgeweken was van de voorschriften der oude kerk. Anders grootgebracht zou hij zeker niet zo op Luther gereageerd hebben. Adriaan had de tijd tegen: de clerus was tegen hem, de christenvorsten waren verdeeld, het Vaticaan verarmd, Italië in burgeroorlog en besmet door de pest, de Turken in opmars. Hij had een té zware opgave, die hij dan ook niet volbracht heeft. Maar terecht was het Utrecht-van-toen trots op zijn pauselijke zoon. Daarom wordt dit boek aan u, magistraten van Utrecht, opgedragen. U trekt graag geleerden aan, ik dank u voor mijn verkiezing in uw college. De Allerhoogste (“summum numen”) zegene u.” Burman sluit af met de datum: Kalendis Februarii MDCCXXVII, de begindag van februari 1727.

Vervolgens bevat het boek het voorwoord aan de ‘evenwichtige en welwillende lezer’: Praefatio aequo et benevolo lectori, veertien en een halve bladzijde, zonder noten, waarin een overzicht van inhoud wordt verwerkt. Het komt -ingekort- hierop neer: De schrijver wil, zoals het hoort, verantwoording afleggen van a) de volgorde der bewijsstukken en de verwerkte stof, b) de reden tot uitgave, c) de gegevens over de schrijvers en d) het oordeel van anderen over hen. Hij verzamelde veel over de goede Adriaan. Daarbij kwam ook veel negatiefs boven: van Italianen en andere “papalis tyrannidis acerrimi vindices”(= uiterst felle verdedigers van de pauselijke heerszucht). In overleg met zijn eerbiedwaardige vader koos hij vooral wat tegen het valse oordeel van de Italianen ingaat. Dus vooral Moringus, aangevuld door Jovius en anderen. Hij kon niet alles bereiken ondanks naarstig speuren en wilde de uitgave al uitstellen toen zijn vader hem duidelijk maakte dat het zo altijd wel zou blijven en dat hij toch moest publiceren.

Het Vredenburg te Utrecht in de 18de eeuw

Om in dit voorwoord alvast een indruk te geven van het werk schrijft Burman: het boek van Moringus (+1556) werd gedrukt in 1536 te Leuven. Gegevens over deze Leuvense theoloog wist hij te vinden bij Miraeus, Valerius Andreas, Halma en Heussen. Hij was -dat bracht zijn functie en de tijdgeest mee, vindt Burman- wel anti-Luther, maar schreef voor een Leuvense theoloog mooi Latijn en hij was beslist zeer betrouwbaar, omdat hij een kritisch onderzoeker was. Paulus Jovius (1483-1552) was arts en biograaf van het pauselijk hof, daar berusten zijn geschriften. Hij werd bisschop van Nocera de' Pagani in 1528 en likte de hielen van de Medici-pausen totdat hij door Paulus III werd verbannen om zijn wereldse instelling. Hij schreef voorbeeldig Latijn maar, zoals hijzelf eens bekende, met twee pennen, een gouden voor als het over vrienden en begunstigers ging, een ijzeren voor stukken over tegenstanders. Van hem zijn vele edities verschenen, b.v. de ook in Burmans

boek opgenomen De Vita Adriani VI in Florence 1548-1551. Hij leefde geheel in de sfeer van de Medici zoals Leo X, schreef prachtig Latijn en was zeer goed op de hoogte vooral vanwege zijn contact met van Enkevoirt, maar praatte naar de mond van de regeerders en toonde vooral in zijn andere geschriften volgens Burman sr. een "ingratum erga Hadrianum nostrum animum" (een ondankbare instelling jegens onze Hadrianus) in tegenstelling tot Moringus. Ook Onuphrius Panvinus (1530-1568) heeft veel over Adriaan geschreven, maar omdat daarbij niets nieuws bleek te zijn, werd hij in Burmans boek niet afgedrukt. Van hem is wel de korte vita op pag. 325-326. De "Conclave" komt bij Struvius en Papenbroeck (1628-1714) vandaan. Dan volgt het reisverslag van Blasius Ortiz die tot de kring van Adriaan behoorde en dus zeer goed geïnformeerd was. Later werd hij vicaris generaal van Toledo. Reeds Miraeus gaf het verslag uit en daarna Baluz die hier gevolgd wordt. Daarop volgt de eerste uitgave van de Apocalypsis van Cornelius Aurelius van Gouda (geboren in ongeveer 1460), de dichter, de vriend van Erasmus en de Moderne Devotie. Het stuk is profetisch-biblistisch, goed van stijl, anti-clericaal en dus -zo ziet Burman het - pro-Adriaan. Het zal 76 bladzijden omvatten in het boek van Burmannus. Het wordt gevolgd door een aantal kortere teksten van diverse auteurs, lovende gedichten en korte levensbeschrijvingen, die door de samensteller van het boek in voorafgaande noten al van commentaar zijn voorzien. Dan volgen enige brieven en gedichten van anti-Adrianen, die volgens Burman alleen maar jaloers waren op de sobere Bataaf. Tenslotte enkele brieven van, aan en over Hadrianus de paus alsmede een aantal archiefstukken waaruit o.a. blijkt dat zijn ouders als Utrechtenaren heus niet zo armoedig waren.

Jammergenoeg heeft hij, zo schrijft Burman, verder niets kunnen opnemen: het boek moest naar de drukker op advies van zijn vader. Maar ieder die nog iets heeft over Adriaan, sture het de schrijver toe. J. Wandelaar (delineavit, J. Houbraken sculp.=sculpsit) heeft de afbeelding van Hadrianus VI als zegenende paus (ingeplakt tegenover pag. 1 van Moringus) gemaakt naar het schilderij in de St. Salvatorkerk te Utrecht, door een groot schilder te Rome gemaakt (Burman noemt niet de naam van Jan van Scorel) en door de paus zelf naar Utrecht gestuurd." Ook het pauscollege in Leuven heeft er zo een.

Intocht van Adriaan als paus in Rome zoals uitgebeeld op zijn grafmonument

Ingang Anima-kerk

Onder de genoemde afbeelding staat een gedicht van vier disticha, volgens het handgeschreven onderschrift gemaakt door Petrus Burman en opgenomen in diens Poësis, boek IV, pag. 339. In vertaling luidt het gedicht:

O Utrecht, aanschouw de uitzonderlijke jongen
 die door uw beroemde grond werd grootgebracht
 het sieraad van de zetel van Rome
 aan wie deze toefunctie werd geschonken
 door de vroomheid
 en de aan het Bataafse volk ingeschapen eenvoud
 waar de Italianen neerslachtig over morden.
 Maar het geïrriteerde Rome liet niet toe
 dat door deze rechtschapen en geleerde hogepriester
 langere tijd de heilige rechten
 aan de gelovigen werden teruggegeven
 en door de dood van deze kuise priester te verhaasten
 bracht het op de vakante troon
 schandelijke persoonlijkheden terug.

HADRIANUS VI PAPA
 ULTRAJECTI NATUS 11 MART. MCCCCLIX
 DEFUNCTUS XIV SEPTEMB. MDXXIII.

Inclita Trajectum, sedis decus adspice rarum
 Romanæ, puerum quem tua fovit humus.
 Cui pietas apicem, gentique innata Batavæ
 Simplicitas, Italo triste fremente, dedit.
 Pontificem sed Roma probum, doctumque gravata.
 Sancta piis vetuit reddere jura diu.
 Flaminis et casti properata morte, vacanti
 Nomina restituit flagitiosa throno.

P. Burman. Poësis. v. 11 pag. 339.

Op de meteen na de Praefatio volgende bladzijde staat de inhoudsopgave. Deze klopt met het in het voorwoord voorspelde; wel worden er meer namen genoemd van degenen die een bijdrage hebben geleverd.

De daarop volgende acht bladzijden worden besteed aan het door Abrahamus Arnoldus van Toll gemaakte lofdicht in hexameters op Burman en zijn werk. Opvallend is dat speciaal de noten van Burmannus in het opschrift vermeld worden (egregias Adnotationes) en uiteraard de faam van zijn familie uitvoerig benadrukt wordt.

Na het opschrift bij Moringus (op een aparte bladzijde) volgen eerst nog een phaleucium en een distichon op hem met een grafschrift op Adrianus van Cornelius Musius van Delft. Vervolgens begint Moringus zelf met een opdracht aan kardinaal a Marca van Valencia, ruim vijf pagina's lang. Deze eindigt met de plaats en de datum van schrijven: het Benedictijner klooster van St. Trudo, eerste helft oktober 1536. Met een uitgewerkt festoen vol emblematische symbolen: geplukte druiventros met hand, vogels, brandend en doorboord hart, slang die zijn staart vreet, kop die ketting eet, engeltje (Cupido) met pijl en boog dat doolhof torst met boom erin, vruchten, pot met bloeiende tulp en bijen eromheen en twee spreken: Una via est (Er is maar één weg) en Latrat dum pateat (Hij/Zij is luidruchtig tot hij/zij zich opent), zonder auteursnaam zoals altijd bij emblemata. Zie de wergave ervan aan het einde van deze scriptie na de literatuuropgave.

Dan begint Moringus' Vita Hadriani VI: pagina 1. Burman grijpt het woord 'natus' in de tekst meteen aan om een lange adnotatio te geven over de afkomst van Adriaan en voegt er tussen pag. 2 en 3 een grootse stamboom aan toe, die volgens Post weinig waarde heeft (zie Post in op. cit. Dancwerc, Groningen 1959). Een flink deel van pag.1, de helft van pag.2, heel pag.3 en de helft van pag.4 worden daaraan besteed. Dit is verreweg de langste noot. De verdere annotaties komen ter sprake in hoofdstuk IIIa. De tekst van Moringus is door Burman ingedeeld in 25 hoofdstukken (zie de zesde bladzijde van de praefatio) en beslaat pag.1-82. Tussen blz. 80 en 81 is ingeplakt een afbeelding van Adriaans grafmonument in de Anima-kerk. met erboven twee munten, één uit Mantua en één uit het museum van "Equ. Fr. Gualdj. (Equitis Francisci Gualdi), ontleend aan het boek van Egidius Sadeler. De afbeelding zelf is volgens het onderschrift door M. Greuter gemaakt voor Johannes Savenier. Onder de tekst van Moringus volgt op pag. 82 hetzelfde wonderlijke festoenvignet dat al eerder werd afgedruk na zijn opdracht aan kardinaal a Marca.

Op pagina 83 begint het werk van Paulus Jovius met als opschrift: "Pauli Jovii Novocomensis, episcopi nucerini, vita Hadriani Sexti." De 'praefatio' tot kardinaal van Enkevort beslaat twee bladzijden: 85 en 86. Hij verwijst erin naar het kunstwerk in de Anima-kerk en wil daar met zijn werk een literair eerbewijs aan toevoegen. Hij weidt overigens meer uit over de kwaliteiten van de toegesprokene dan over die van de besprokene. De eigenlijke tekst loopt van pagina 87 tot 140 en is door Burman -zie de zesde bladzijde van diens praefatio- verdeeld in zeventien hoofdstukken waarbij de Spaanse periode iets uitgebreider wordt behandeld dan bij Moringus. Logisch omdat politieke zaken hem meer interesseerden dan de Leuvense geleerde. In het voorlaatste hoofdstuk vermeldt hij met afkeuring dat er in Rome gezegd werd dat de arts van Adrianus, Joannes Antracinus, in de nacht na diens sterven door enkele uiterst uitdagende jongelingen een lauwerkrans op zijn voordeur gehangen kreeg met in grote letters daarop geschreven: Liberatori Patriae S. P. Q. R (voor de bevrijder des Vaderlands, namens Rome). Hij vermeldt het opschrift dat op het eerste graf van Adriaan heeft gestaan, zonder auteursnaam:

Hadrianus Sextus hic situs
est, qui nihil sibi infelicius
in vita duxit, quam quod
imperaret.

In vertaling: Hier is neergelegd Hadrianus de Zesde, die in zijn leven niets als ellendiger beschouwde dan te moeten regeren.

En vóór het woord Finis en de reeds eerder gebruikte emblematische voorstelling met het doolhof geeft hij nog het volgende eveneens anonieme gedicht dat op het tweede graf was bevestigd:

Quam potes merito, optimoque jure,
 Inter Pontifices Pios jacere,
 Maximae pietatis, Hadriane.
 Insignis pietas tua, Hadriane,
 Viventi tibi profuit, decusque
 Aurei diadematis paravit,
 Jure id me hercule, at aequius, tuaeque
 Certius pietatis hoc trophaeum est,
 Defunctus quod honoribus tot, inter
 Duos contigerit PIOS jacere.

In vertaling: 'Hoezeer kunt gij naar verdienste en met het zuiverste recht van de allergrootste vroomheid, Hadrianus, gelegen zijn tussen vroomheidsnamen dragende pausen. De u kenmerkende vroomheid, Hadrianus, heeft u voortgeholpen bij uw leven en u het sieraad van de gouden diadeem bereid. Dit alles was welzeker geheel terecht, maar rechtvaardiger en zekerder is dit overwinningsteken van uw vroomheid, dat door een bij zijn dood van zoveel eervolle functies ontlaste zal zijn gebruikt om tussen twee (echte) vromen te rusten.' Men kan zich afvragen of van Enckevoirt door deze gekunstelde tekst te gebruiken ook zichzelf heeft willen vereeuwigen en meer aan zijn eigen 'ligging' heeft gedacht dan aan die van Adriaan.

Burman is bij de Joviustekst aanmerkelijk kariger met zijn noten, wat voor de hand ligt, nu hij kan verwijzen naar Moringus en de aantekeningen aldaar. Bovendien wil hij zijn objectiviteit hooghouden door deze niet-Adriaan-fan vrijelijk aan het woord te laten. Hij wijst wel op verschillende slordigheden en geeft veel nadere gegevens als er namen vallen.

Daarna volgt "Conclave Hadriani Sexti", zonder auteursnaam, pag. 141-152. In de eerste noot (pag.141) vermeldt Burman dat een Conclave-tekst te vinden is bij Struvius (Actores Literarii) en bij Papenbrochius (Propyleum ad Acta Sanctorum mensis Maii) en dat Struvius er ook een vita bij schreef die hier niet is weggelaten (hoewel ze direct op Jovius teruggaat) omdat er een penning bij wordt uitgelegd die hem interessant lijkt. De conclave van Burman is geconstrueerd uit de beide samen. In de erop volgende noten worden de varianten tussen Struvius en Papenbroeck aangegeven. De penning zelf staat afgedrukt op pag. 152: aan de ene kant de buste van Adriaan met tiara en borstschild, naast hem twee wapenschilden (volgens Burman van de familie Dedel, zie pag.3 kolom 1) en eromheen: "M. Adriaen van God ghekoren paus van Romē T'Utrecht gheboren.", aan de andere kant: een moeder met vier jongetjes van wie er een de (volle) borst krijgt en er een een soort molentje hanteert. Tussen twee (Hollandse?) wolken in een vlak land. De penning is volgens Struvius geslagen te Utrecht, maar Burman zegt haar nooit vermeld of getoond te hebben gezien. In een tweede noot spreekt hij zijn verwondering erover uit, dat Struvius veronderstelt dat Adriaan van geringe afkomst zou zijn. Hij roept op tot grotere voorzichtigheid in deze.

Vervolgens wordt er ruimte gegeven aan het "Itinerarium Hadriani Sexti" van Blasius Ortiz, vicaris generaal van Toledo. Pagina 153 bevat het opschrift. 'Summa fide collectum' staat erbij, terecht, Ortiz was er zelf bij geweest, door Adriaan tot zijn kapelaan benoemd. Op blz. 154 staat de opdracht aan de aartsbisschop van Toledo. Het is maar een klein werk, schrijft Ortiz, maar de behandelde zaken zijn groot en memorabel. De tekst loopt van pag. 156 tot 243 en is zeer schaars van noten voorzien. Het geschrift werd uitgegeven in Toledo in 1547 en ook opgenomen door Miraeus. De 47 hoofdstukken worden voorafgegaan door een inleiding (pag. 156-158) waarin hij diegenen verfoeit die op het eerste graf van Adrianus hadden geschreven: 'Hic jacet impius inter pios' (hier ligt de waardeloze tussen de eerbiedwaardigen) en meent voorbij te kunnen gaan aan diens vóórpauselijke levensloop omdat die gemakkelijk elders te vinden is. Hij wil meteen de eerste feiten presenteren: de binnenkomst in Spanje van het bericht van Adriaans verkiezing tot paus. Daarna werkt hij alle voorvallen systematisch af. Eén keer staat er een kritische noot van Baluz (een latere uitgever die door Burman gevolgd wordt) tussen (pag. 178), de andere, van Burman zelf, steeds eronder. Hij voegt aan het vermelden van rooms-katholieke gebruiken soms uitgebreide noten toe (b.v. blz. 208-209, 214-215), waarbij men zich af kan vragen of daar zijn eigen interesse speelde of zijn dienstbaarheid aan de (waarschijnlijk) protestantse lezers. In hoofdstuk 40 wordt de beschrijving van Adriaans lotgevallen afgesloten. De laatste zeven hoofdstukken gaan over Ortiz' terugkeer naar Spanje.

Vanaf pagina 245 tot en met 319 staat afgedrukt de beroemde 'Apocalypsis Cornelii Aurelii Gaudani'. Het opschrift op bladzijde 245 doet al een wat minder zakelijk werk verwachten. Het luidt in vertaling: Van Cornelius Aurelius van Gouda de Openbaring en het wonderbaarlijke Visioen over de betreurenswaardige staat van de Moederkerk en over de uitermate sterke hoop op haar herstel vanwege de onvoorziene uitverkiezing van de allereerbiedwaardigste heer, heer Adrianus de Utrechtenaar en aartsbisschop van de Spaanse landen, een in alle opzichten uiterst geleerde man, tot hoogste priester van de Romeinen, tot bruidegom van de kerk en tot plaatsbekleder van Christus." Aurelius kwam uit de Windesheimer kring, maar men vindt in zijn werk weinig terug van de eenvoud van een Thomas a Kempis: het is een en al versiering en allegorie. De "bonae litterae" hadden zich van hem meester gemaakt, terwijl Erasmus, zijn vriend voor een tijd, ze meester was gebleven. De verhouding was dan ook verkoeld. Erasmus stond aan de kant van Laurentius Valla, Aurelius aan die van Balbus. Hij was dichter én historicus, een gevaarlijke combinatie! Een positiever oordeel over hem geeft echter Dr. J. Lindeboom in: "Het Bijbels Humanisme in Nederland, Leiden 1913, pag. 122-130. Burman heeft de tekst hier als eerste gepubliceerd: hij bevond zich bij Bonaventura Vulcanius in de bibliotheek van Leiden. Volgens Burmannus (zie de tiende pagina van de praefatio) komt er zoveel schandelijks in voor van de Roomse clerus, dat dat wel eens de reden kan zijn geweest waarom dit werk niet eerder is gepubliceerd. Maar zowel hij, de protestant, als Aurelius, de extreme humanist, zullen ook hun eigen voorkeur bevredigd hebben bij het naar voren halen van het falen van de clerus. Hadrianus wordt op deze wijze een schitterende zon die de sterren verduistert. In de noten voegt Burman uitgebreide gegevens toe over clericale toestanden, voorschriften van het kerkelijk recht en conciliebesluiten. De glossen in margine zijn van een onbekende lezer van het manuscript (zie de elfde pagina van de praefatio). Het boek was ook bedoeld als advies aan Adriaan -Lindeboom dateert het: 1523- maar deze zal het wel niet meer gelezen hebben. Vooraf (blz. 247-250) gaat een brief aan Cornelius Hoen over de moeilijkheden die de humanisten te verduren hebben en het vermoeden dat zijn boek bij velen niet welkom zou zijn, tenzij Hoen het zou verdedigen. De schrijver ondertekent met 'Cornelius C Bt in Donck' en Burman drukt zelfs een soort facsimile af:

The image shows a facsimile of a handwritten signature. The signature is written in a cursive script and reads 'Cornelius C Bt in Donck'. The 'C' is large and ornate, followed by 'Bt' and 'in Donck'. The signature is written in dark ink on a light background.

Dan volgt een voorwoord van Aurelius aan de stad Utrecht (blz. 251-256) om haat te feliciteren met haar grote zoon die paus werd en nog wel een goede. Burman maakt van de gelegenheid gebruik om in de noten enkele citaten uit Utrechtse magistratenacten te geven

over de blijdschap aldaar om Adriaans pauskeuze (blz. 252-254). Op pagina 256 en 257 staat een 'prosopopeja libri', een lofdicht van het boek zelf dat schijnt te kunnen spreken. Als op blz. 257 en 258 tenslotte nog de brief is afgedrukt die Aurelius aan zijn familielid, prior Adrianus Leuwen, schreef om zijn goede bedoelingen te verduidelijken, met eronder (blz. 258) een eenvoudig vignet (bloemen en vruchten), begint het eigenlijke werk op pagina 259. Het bestaat uit vier boeken, samenspraken tussen Apollo en Aurelius.

Boek I (blz. 259-266) geeft weer hoe Aurelius aan Apollo vertelt hoe hij een visioen heeft gehad van een vrouw die hem haar verwoeste wijngaard liet zien. Apollo legt hem uit dat dit een beeld is van de Moederkerk die roept om Hadrianus.

Boek II (blz. 267-279) bevat het gesprek van Aurelius en Apollo over de kwaliteiten van Hadrianus. Burman corrigeert soms via zijn noten en voegt historische en kerkrechtelijke gegevens toe (b.v. priesteropleiding blz. 273 en 274; residentieplicht blz. 275; simonie blz. 278).

Boek III (blz. 280-298) gaat over de schanddaden van de clerici, met noten over kleding (blz. 280-281), haardracht (282), kansspelen (282-283), dronkenschap (285), koophandel (283-284 en 297), twisten (284-285), rechtszaken (285), carrière (288 en 290-291) en levenswandel (293).

Boek IV (blz. 299-314) behandelt de wandaden der hogere geestelijkheid met adviezen aan paus en curie, concilie en keizer betreffende de zelfverbetering, ketterijbestrijding, oorlog tegen de Turken en vrede tussen de vorsten, met een adnotatio over kerkelijke winsten (blz. 300-301). Erin opgenomen zijn een gebed voor de kerk (pag. 302) en een groet aan Adriaan (vanaf blz. 304).

Op blz. 315-319 volgen nog enkele gedichten: een woord van Christus tot Adriaan, een grafschrift, een gebed, een chronogram (als men de 5xD niet meerekent krijgt men IILCLCCIVICIIVIVMI=1523) en nog enkele grafschriften.

Daarna staan er in Burmans boek vanaf pagina 320 enkele "Elogia illustriora" en een aantal korte "Vitae", beginnend met de oratio van Caelius Calcagninus (blz. 321-324) zonder noten; dan een vita brevis van de al eerder genoemde Ornuphrius Panvinus uit zijn boek "De Romanis Pontificibus et Cardinalibus" (blz. 325-326) met als noot een brief van paus Leo X aan Karel V met toezegging van een kardinalaat voor Adriaan (blz. 325); vervolgens een distichon en een weerslag van een rede over Adriaan door dezelfde Onuphrius Panvinus zoals opgetekend door Boissardus: 'Iconum virorum illustrium (blz. 326-327). Tevens een lofbrief over Adrianus van Jacobus Arminius aan Sebastianus Egbertus te Amsterdam (blz. 328) zonder aantekening; een lovende tekst van Miraeus uit zijn 'Elogia Belgica' (blz. 329-330) en ook een uit zijn 'De Scriptoribus Ecclesiasticis' (blz. 331); een stuk van Ludovicus Tubero (blz. 332); een gedicht van Locrius (332-333); een tekst van Castaneus (333); een wat langer stuk van Sanderus (334-338); een gedicht van Caspar Ursinus Velius (339-342) met distichon; een bijdrage van Sweertius (342-343); een gedicht van Vrientius (343-344) met een overzicht van Adriaans geschriften (344); twee gedichten van Barlaeus (344-345); een tekst van Mallinckrot (345-347); twee teksten van Valerius Andreas Desselius, professor aan het Buslidanum in Leuven (347-349 en 349-351); een bibliografie van Jacobus a Sancto Carolo (351-353). Verder teksten van: Bellarminus (353); Saussaeus (353-354); Labbaeus (355-356 en 357); Hofmannus (358-359); Launojus (360-393); Loyens (394-395); Graevius (396); Geeraerd Brandt (de bekende historieschrijver 1626-1685) met een stuk uit zijn 'Historia Reformationis' (397-402) en een uitgebreide noot van Burman over het epitheton 'nauegus' bij Adriaans vader (397). Daarin ook een brief van Adriaan aan Florentius Oem a Wijngaerden (398). Dan volgen Freherus (403-404), Quenstedius (405), Olearius (405-406) met bibliografie, Eccardus (406-427), een spotdicht van Sannazarius (428), een smaaddicht met afbrekende prozatekst eronder van Johannes Pierius Valerianus (428-430), een Italiaans spotdicht van Berni (430-435) en tenslotte een stuk van Battus Parmensis (436-440). De laatste teksten zette Burman erbij om zijn objectiviteit te bewijzen (zie pag. 428, noot 1 en de elfde bladzijde van de praefatio). Erachter volgt weer het ingewikkelde vignet met het doolhof van na de dedicatio.

Hierop volgen nog: Brieven van en voor Adriaan (vanaf blz. 441). De eerste is een Nederlandse (blz. 443-444), van Adriaan aan Evert Zoutenbalch, burgemeester te Utrecht, met zegel, uit Mechelen, 1514, over een zakelijke aangelegenheid.

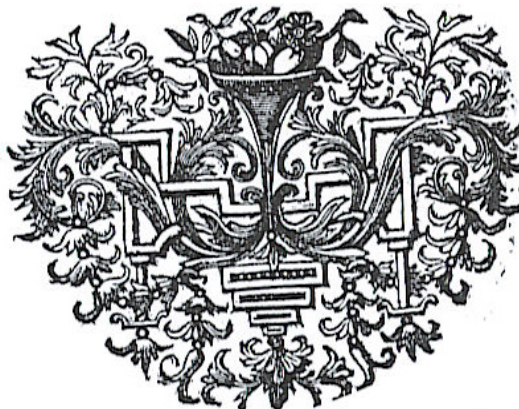

Adriaans zegel (in rode was) op zijn brief van 26 juni 1514

Het zegel bevat de letters A F, wat wel Adriaen Florensz. zal betekenen. Dan volgt een Latijnse brief (444-445) van paus Leo X aan Hadrianus, episcopus Dertusensis, (1517), om hem enige politieke invloed te laten uitoefenen op koning Karel. De derde brief is van Adriaan als kardinaal (1517) aan kanunnik Johannes Deel te Utrecht (445-446) over o.a. de bouw van 'Paushuize'. Dan komen de volgende brieven: aan de theologische faculteit van Leuven, zonder jaar (446-447), aan Mr. Florentius Oem van Wijngaerden, pensionaris van Dordrecht, uit 1519 (448), van eerdere datum dan die welke bij Geeraerd Brandt was opgenomen, aan Mr. Laurentius du Bliou Grapharius, 1519 (449), van Leo X, 1520 (450-451), van de geestelijkheid van Utrecht i.v.m. Adriaans pausverkiezing (451-452), gedateerd 5 februari 1522, van de Utrechtse magistratuur op dezelfde dag (452-453) met daarna de drie dankbrieven van de nieuwe paus, gedateerd 1 mei (453-456), één apart aan de kanunniken van de St. Salvator. Vervolgens een brief met aansporingen van 1522 uit het werk van Joannes Ludovicus Vives uit Leuven (456-465), een van Adrianus als paus (1522) aan hertog Frederik van Saksen (466), een aan de Duitse vorsten te Neurenberg (1522) op pag. 467-472, een breve aan Frederik van Saksen tegen Luther uit 1522 (472-483), een tegen Luther aan het bestuur van Bamberg eveneens uit 1522 (483-487), een openbare brief van Luther uit 1523 aan alle christelijke lezers (488-490), een breve aan de inquisiteur van Como (1523) op pag. 490-492 en de briefwisseling met Erasmus: een aan hem (1522; zie de uitgave van Allen no.1324) op pag. 493-496, een onvoltooide van hem (1522) op pag. 496-497 en nog een aan hem (1523; Allen 1338) waarvan de taal wat vleier is, op pag. 497-499. De laatste antwoordbrief van Erasmus is afgebroken en ongedateerd (wsch. 1523) maar staat er wel: pag. 499-504. Tenslotte de brief van Willem van Lochorst uit 1523 aan het kapittel van de Mariakerk te Utrecht over Adriaans dood (504-507). De afsluiting is weer het eenvoudige vignet van pagina 258 (zie de volgende bladzijde van deze scriptie).

Op bladzijde 509 staat het opschrift voor het laatste deel: "Monumenta ad Hadriani Sexti papae familiam pertinentia". Het blijken stukken te zijn die met de hand geschreven waren en door Drackenborch bij Burman bezorgd omdat er iets in voorkwam over Adriaans familie. Het zijn twaalf stukken, zonder noten (blz. 511-522), afgesloten door een nieuw vignet, afgedrukt onder de Inleiding van deze scriptie, met bloemen centraal en koppen rondom (blz. 522).

Daarna volgen nog de alfabetische Index Rerum et Verborum (pag. 523-540) en een lijst van Errata (pag. 542).

B De beoordeling van Adriaan door Burman zoals blijkt uit zijn redactie van de bronnen en de aantekeningen

Wat Burman van Adriaan vond hebben we al enigszins gemerkt bij de weergave van zijn *Dedicatio* en *Praefatio*, alsook bij de verdere analyse van zijn boek in hoofdstuk III A. Men beseft wel dat het hele werk is opgezet meer als een monument ter ere van de grote Utrechtenaar die Adriaan volgens Burman was, dan als een zakelijk historisch verslag (zie de tweede pagina van de *Dedicatio*). Maar als achttiende-eeuwse geleerde was hij "objectief" genoeg om veel materiaal van anderen -met naam en toenaam- aan te dragen en weinig eigen stellingen op te dringen: hij laat de bronnen spreken en die werken inderdaad in zijn richting. Het kiezen van de bronnen zelf kan natuurlijk het beeld sterk beïnvloeden. Dit beseft Burman ook: hij voegt nadrukkelijk een aantal 'negatieve' stukken toe om de schijn van vooringenomenheid van zich te werpen (zie de elfde pagina van de *Praefatio* en noot 1 bij blz. 428) overigens met soms toch enige accentuering van de vooringenomenheid van de schrijvers ervan "die afgunstig waren op 'den Bataaf', 'die barbaar' die zo zuinig was ten opzichte van hen in tegenstelling tot zijn voorganger." (zie de elfde en twaalfde pagina van de *Praefatio*).

Toch doet zich bij het kiezen van de 'positieve' geschriften, die verre in de meerderheid zijn, een voorkeur voor: hij neemt vooral die teksten op die Adriaan doen stralen tegen de achtergrond van de vervallen clerus en curie -het sterkste doet dat Aurelius' *Apocalypsis*- en relateert die nooit, integendeel: hij vult in zijn *annotationes* de minderwaardigheden van de geestelijkheid aan of hij laat scherp het contrast werken tussen de feitelijke toestand en de officiële kerkelijke voorschriften. Paulus Jovius, die wat positiever staat tegenover de geestelijken van de Renaissancetijd, zou een anti-Adriaan-mentaliteit hebben (zie de zesde pagina van de *Praefatio*), de wetten van de geschiedschrijving vaak met voeten treden en dus onbetrouwbaar zijn. Hij beseft, lijkt het, niet dat zowel Moringus als Ortiz nauw met de leefwereld van Adriaan verbonden waren en dus als het ware in diens kamp thuishoorden. Burman zegt alleen dat ze zeer betrouwbaar zijn en er veel van af wisten (zie de vierde en zevende pagina van de *Praefatio*).

Typisch is dat hij de anti-Luther-houding van Moringus hoofdzakelijk terugbrengt tot de tijdgeest en de functie die hij bekleedde (*personam quam sustinuit*; zie de zesde pagina van de *Praefatio*), terwijl Jovius' anti-Adriaan-houding niet wordt vergeoeilijkt maar versterkt door de opmerking dat hij vanwege de Como-praebende die Adrianus hem schonk hier nog niet eens zo gebeten is op deze paus als elders in zijn geschriften (zie de zesde pagina van de *Praefatio*). Blasius Ortiz wordt geprezen om zijn anti-Italiaanse houding: "*egregie Hadriani famam vindicat et fontes odii aperit et demonsrat*" (zie de zevende pagina van de *Praefatio*). Aurelius wordt van twijfelachtige waarde geacht als exegeet en theoloog, maar het mooie woord '*liberrime*' is nodig om zijn gehak op clericale wantoestanden te prijzen dat voor de 'geleerde wereld' van Burman 'gefundenes Fressen' zal zijn geweest (zie de zevende pagina van de *Praefatio*). Om de tegenstelling clericale toestanden-Adriaan nog scherper te maken voegt Burman de kerkelijke voorschriften toe waar Adriaan zich wél, de *cleici* zich níet aan hielden. Maar Post weet wel beter, althans wat Nederland betreft: niet alles was zwart onder de clerus (zie Dr. R. R. Post, *Kerkelijke Verhoudingen vóór de Reformatie*, van ongeveer 1500 tot 1580, Utrecht-Antwerpen 1954 blz.549-553), niet alles was wit aan Adriaan.

Bijvoorbeeld op het punt van zijn oordeel over kunst en de *cumulatio beneficiorum* (zie voor de *cumulatio* bij Adriaan: R. R. Post, "Studiën over Adriaan VI; de *beneficies* van Adriaan Florenszoon" in: *Archief v.d. Gesch. v.d. Kath. Kerk in Nederland*, III, 1961, blz. 341-351). Burman geeft over deze laatste kwestie (pag. 31, noot 4; blz. 32, noot 1; blz. 34 noot 1) bij de tekst hierover van Moringus -die zich zelf ook al '*verbosius*' (=tamelijk praatziek) vindt (zie blz. 34)- het volgende: "*Loujonus bewijst -'probat'- dat Adriaan toch trouw gebleven is aan zijn Leuvense leer.*"(blz. 31-32, noot 4) en "*Bovendien kan men altijd gedispenseerd worden* (blz. 32, noot 1 in fine)", wat in Adriaans geval ook is gebeurd; het bezwaar tegen de *cumulatio* is dat daardoor aan één persoon toevalt wat "*multis literatis viris, vitae puritate ac testimonio bonae famae pollentibus*" die anders te kort komen, de kost zou kunnen verschaffen (zie pag. 34, noot 1). En Adriaan hoort natuurlijk bij die '*literati viri*'!

Het verslag van de Venetiaanse gezanten waaruit het karakter van de Utrechtse paus als hoogstaand maar niet bepaald sympathiek te voorschijn komt, zal Burman wel niet

gekend hebben (zie: *Le relazione degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, ed. E. Alberti, Firenze 1839-1855). Von Pastor, niet bepaald een vijand van Adriaan, wijst bij diens 'Fehler' ook op het gebrek aan contact met het Italiaanse volk (*Geschichte der Päpste*, IV, 2, Freiburg im Breisgau 1907, pag. 51-55). Hadrianus heeft nooit een woord Italiaans gesproken. Hierover bij Burman niets. Deze gebruikt zijn annotationes om nadere gegevens te verstrekken of verwijzingen te doen over personen of zaken waarvan sprake is. Zo gauw er een bevestiging van of een aanval op het edele karakter van de paus voorkomt, vult hij aan of weerlegt hij aan de hand van andere auteurs, b.v. over Adriaans karakter: pag. 39, noot 1; tegen laster van zijn naam i.v.m. Battus: pag. 20-21, noot 1 + 2 en pag. 124, noot 1; over Italianen die zelfs beweren dat hij een Italiaan was: pag. 77, noot 5 en pag. 1-2, noot 1; ter verdediging van Utrecht en zijn familie: pag. 2+3+4, noot 1, 3 en 1; over zijn opleiding: pag. 5 en 6, noot 1. Vooral op Battus Parmensis heeft hij het voorzien: pag. 14, noot 2. Als hij moet toegeven dat Adriaan een stijl van schrijven had die "horridum et fere barbarum" genoemd moest worden, schrijft hij er meteen bij: 'Hoc vitio seculi quo vixit, adscribendum est' (pag. 14-15, noot 3) en hij citeert Adriaan volgens Erasmus: 'Bonas literas non damno, haereses et schismata damno'. (zie Erasmus, epistula MCLXXVI.)

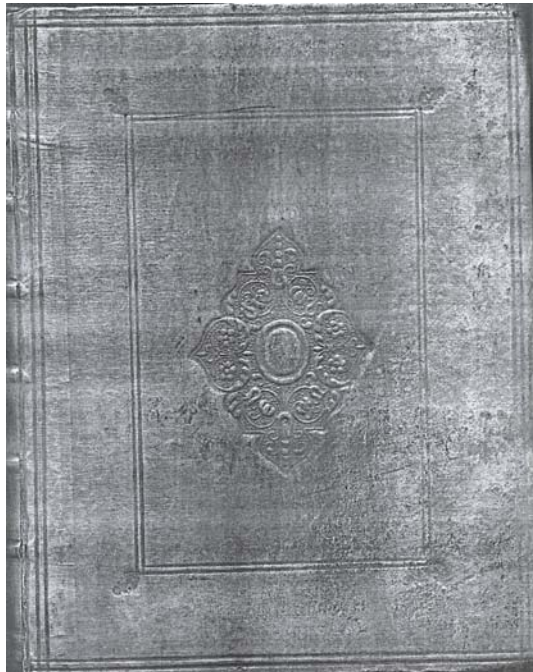
Als Moringus hem "perpetuo comis, humanus, benignus, submissus" noemt (pag. 16), doet Burman er nog een schepje bovenop en vult aan: "semper eadem animi moderatione sibi constiterit" (pag. 16, noot 1). Caspar Barlaeus vergist zich volgens hem als hij de paus "timidior" noemt: dat geldt meer voor zijn gezelschap en gaat alleen terug op de onbetrouwbare Italianen die hem niet mochten (pag. 72, noot 2). Uit de noten bij de tekst van Paulus Jovius blijkt dat Burman (en zijn lezers?) veel aandacht had voor wat clerici wel en niet toegestaan was. Bij het verslag van Ortiz annoteert hij veel over de voorschriften die de clerus en de militie betreffen. Bij Aurelius' *Apocalypsis* plaatst hij o.a. een uitgebreide aanvulling over de priesteropleiding (pag. 273-274, noot 1). Hier en daar speelt ook Burmans eigen levenspositie mee: Adriaan droeg volgens hem zijn verantwoordelijkheid voor bestuurszaken vanuit een vrome achtergrond.

Samenvattend kunnen we zeggen: Burmannus zoekt de eer van Hadrianus ten koste van die van de Italianen en de geestelijkheid. Hij geeft ons veel inlichtingen over kerkelijke regels en gewoonten. Negatieve teksten worden geplaatst, maar bestreden. Wat hij aan negatiefs ontdekt bij de pro-Adrianen en bij Adriaan zelf wordt geweten aan de tijdgeest of objectief vermeld (b.v. de *cumulatio beneficiorum* in de Leuvense en Spaanse periode). Alles wat op Utrecht betrekking heeft, heeft zijn bijzondere belangstelling, alsmede alles wat in de clericale levenssfeer thuishoort. Burman is vooringenomen, zijn boek is duidelijk bedoeld als eerbetuiging aan de Nederlandse paus, maar hij documenteert zijn standpunt uitstekend. En inderdaad: hij heeft de door veel Italianen en sommige protestanten verguisde Utrechtenaar in ere hersteld: na hem is men Hadrianus Sextus, althans in zijn kringen, met andere ogen gaan bezien.

NABESCHOUWING

Hét boek over Adriaan van Utrecht moet nog geschreven worden. Wel werd er in elk van de eeuwen na hem minstens één poging toe gedaan (Burman 1727, von Höfler 1880, von Pastor 1907) maar nieuwe informatie en onderzoeken -bewijs van blijvende interesse- hebben deze boeken telkens doen verouderen. Met grote belangstelling wordt er daarom uitgezien naar het boek van prof. Peter Nissen dat in het voorjaar van 2005 gaat verschijnen.

Burman is geen objectief historicus -misschien is niemand dat, maar hij zeker niet-, hij verwerkte zeer veel materiaal maar, zoals hij zelf overigens beseftte, lang niet alle bronnen (vooral de Spaanse niet) stonden hem ter beschikking. Ook von Höfler heeft naar von Pastors oordeel te weinig archiefwerk verricht (zie L. von Pastor, o.c. pag. 156, noot 6) maar ook deze zelf miste na al zijn speurwerk in Rome en in de Nederlanden de Spaanse bronnen ten eerste alsmede de nog steeds niet tergegronden papieren uit Adriaans nalatenschap, door Hezius mee naar Luik genomen en daar waarschijnlijk (per ongeluk) verbrand. Afgezien van de Spaanse en de Romeinse periode waar ook Post niet aan is toegekomen, is von Pastor overigens door de 'postpastorale' onderzoeken over de Nederlandse periode zelf inmiddels in de betreffende onderdelen verouderd. Misschien dat daardoor Burmannus weer aantrekkelijk wordt: hij is onvolledig en subjectief maar geeft "multa" en "multum". Is dat niet waar de moderne lezer (zeker als hij objectiviteit onbereikbaar acht) naar zoekt en, als hij het vindt, tevreden mee is?

De perkamenten buitenkant van Burmans boek

LITERATUUR

- Augustijn, C. Erasmus en de Reformatie, Amsterdam 1962
 idem Erasmus, vernieuwer van kerk en theologie, Baarn 1967
 idem Erasmus der Humanist als Theologe und Kirchenreformer, Leiden 1996
 Axters, St. Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden, Antwerpen 1951
 Bakhuizen van den Brink, J. N. Ecclesia II, 's-Gravenhage 1966, pag.173-261
 Brandi, K. Kaiser Karl V, München 1937-1941
 Burckhardt, Jakob Die Kultur der Renaissance in Italien, Basel 1869
 Bijloos, J. Adrianus VI : de Nederlandse Paus, Bussum 1980
 Chantrel, J. Het leven van Adriaan VI, Utrecht 1870
 Christoffels, A. F. Paus Adriaan VI, Leiden 1871
 Daniel-Rops, H. L'Eglise de la Renaissance et de la Réforme, Paris 1955
 Duffy, E. Heiligen en Zondaars, een geschiedenis van de pausen, Baarn-Tielt 1997
 Duinkerken, A. van .. Verzamelde Geschriften, III, pag.15-17, Utrecht 1963
 Ephemerides Theologicae Lovanienses XXXV (1959) en XL (1964), verschillende artikelen
 Essen, L. van der .. L'Université de Louvain, Bruxelles 1945
 Even, E. van .. Over de Universiteit van Leuven 1476-1515, Dietsche Warande, nieuwe reeks VII, Leuven 1894
 Gachard, M. Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI, Bruxelles 1859
 Gedenkboek van de Herdenkingstentoonstelling Paus Adriaan VI, Utrecht 1959, zie:Polman
 Geschiedenis van de Kerk, Serie Adventus Domini (tien delen), Hilversum 1968:
 deel IV: De Kerk in de Middeleeuwen II, door Dr. M. D. Knowles, Cambridge
 deel V: De Reformatie, door H. Tüchle, München
 Hefele, K. J. Der Kardinal Ximenes, Tübingen 1851
 Hocks, E. Der Letzte Deutsche Papst Adrian VI, Freiburg im Br. 1939
 Höfler, C. von .. Papst Adran VI, Wien 1880
 Hollis, Chr. (red.) De Geschiedenis der Pausen, Amsterdam-Brussel
 Huizinga, J. Herfsttij der Middeleeuwen, vijfde druk, Haarlem 1941
 Hyma, A. Renaissance and Reformation, Grand Rapids 1951
 idem The Christian Renaissance, New York 1985
 Jedin, H. Kleine Konziliengeschichte, Freiburg im Br. 1959
 Jong, Dr. J. de .. Handboek der Kerkgeschiedenis, vierde druk, herzien door R. R. Post
 Utrecht-Antwerpen 1947
 Jonghe, H. de .. L'Ancienne faculté de théologie de Louvain au premier siècle de son existence, Louvain 1911
 Levensschets van Paus Adriaan VI in : Mengelingen voor Rooms-Catholijken, tweede deel, blz. 133-140, Amsterdam 1808
 Knopp, G - Hansmann, S. S. Maria dell'Anima. Die Deutsche Nationalkirche in Rom (Mönchengladbach, 1979, 2de editie 1995)
 Lampen, W. Dirk van Heeze ('s-Hertogenbosch, 1955).
 Lindeboom, J. Het Bijbelsch Humanisme in Nederland, Leiden 1913
 McNally, R. E. M. Pope Adrian VI, in: Archivum Historicae Pontificiae VII (1969)
 Morton, R. Cardinal Ximenes, London 1934
 Muskens, M. P. M. Fiezen, Franken, Nederlanders. Op bedevaart, voor studie, voor overleg in Rome, Rome 1987, pag. 38-59
 Nissen, Dr. P. Paus Adrianus VI 1459-1523, een biografie, Amsterdam 2005 (nog te verschijnen)
 Pasolini, G. Adriano VI, Roma 1913
 Pastor, L. von .. Geschichte der Päpste, Freiburg im Breisgau 1907-1928, VI, 2, pag.25-157
 Plas, Michel van der .. De Klokkenluiders, Amsterdam 2002, speciaal blz. 108-121
 Polman, P. (e.a.) Gedenkboek Paus Adriaan VI, Utrecht-Leuven 1959
 Posner, Johann, Der Deutsche Papst Adrian VI 1962
 Post, R. R. Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, twee delen, Utrecht-Antwerpen 1957
 idem Kerkelijke Verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie, Utrecht-Antwerpen 1954-1957

- idem De Moderne Devotie, Amsterdam, tweede druk 1950
- idem The Modern Devotion, confrontation with Reformation and Humanism, Leiden 1968
- idem Adriaan Florenszoon, Familie, Opleiding; in: Dancwerc (Opstellen aangeboden aan D. Th. Enklaar) Groningen 1959
- idem "Studiën over Paus Adriaan VI", in: Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, III (1961), blz. 121-161 en 341-351
- Reusens, H. J. Syntagma Doctrinae Theologicae, Lovanii 1862
- Schaick, H. J. J. van .. Paus Adriaan VI, Roermond 1959
- Rodocanachi, F. Le Ponifice Adrien VI, in : Histoire de Rome, Paris 1933
- Schätti, K. Erasmus von Rotterdam und die Römische Kurie, Basel 1954
- Seppelt, F. X. und Löffler, K. De Geschiedenis der Pausen, Maastricht 1939
- Slee, J. C. van .. Adriaan Florisz. van Utrecht, Amsterdam z.j.
- Sterck, J. Over Paus Adriaan VI, in: Mededelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome, VII, Den Haag 1927, pag.101 e.v.
- Victorellus, Andreas en Ferdinandus Ughellus: Vitae et Res Gestae Pontificum Romanorum, Romae 1630
- Wagenvoort, H. Everard von Hindersteijn, in: Maandblad van Oud-Utrecht XXXI (1958) pag. 86-90
- Weiler, A. e.a. Geschiedenis van de Kerk in Nederland, Antwerpen 1962
- Wensing, J. Het Leven van Paus Adrianus VI, Utrecht 1870

FINIS

